

Revisió de les ciutats pedagògiques europees

Xavier Besalú (Universitat de Girona-IEC)

Isabel Vilafranca, R. Cercós (eds.), *Ciudades pedagógicas europeas. Hacia una cartografía educativa*. Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona (Col·lecció Pedagogies UB), 2021, 318 pàgs.

Ciudades pedagógicas europeas és un llibre original, amb substància, important. Prement algunes ciutats europees com a pretext, mostra i argumenta la potència discursiva i la funció estratègica de la pedagogia en el període d'entreguerres (1918-1939) per fer de l'escola un instrument eficaç per a la conformació d'una nova ciutadania europea, basada en la democràcia parlamentària i la convivència pacífica. Sembla prou evident que no se'n van acabar de sortir... Una aspiració, però, que hauria continuat després de la II Guerra Mundial, amb la instauració en alguns països dels anomenats estats del benestar i la creació d'institucions com el Consell d'Europa (1949) i la Comunitat Econòmica Europea (1957), ara Unió Europea. Però, com diuen les mateixes editores, al Tractat de Roma no hi ha ni una sola referència a l'educació i no serà fins al 1992 que s'iniciïn els intercanvis d'estudiants i professors a través dels programes Sòcrates i Erasmus, o al 1999, amb la Declaració de Bolonya, que es crearà l'Espai Europeu d'Educació Superior que, interessadament adaptat per cada estat membre, ha revolucionat l'ensenyament universitari. Els estats europeus s'han mostrat sempre molt gelosos dels seus sistemes educatius, cadascun amb la seva tradició i organització, amb l'ànim que seguissin essent artefactes útils per a la creació d'identitats nacionals diferenciades de la resta i d'una cultura comuna que cohesionés territoris la majoria

d'ells plurinacionals i plurilingüístics. Això no obstant, la Unió Europea, amb l'ajuda d'altres organismes internacionals, de manera especial l'OCDE, ha trobat la manera d'influir indirectament en les polítiques educatives nacionals a través, per exemple, de les avaluacions PISA o de recomanacions com la incorporació al currículum d'unes competències considerades bàsiques. Lluny queda per ara l'objectiu de treballar des de l'educació per a una ciutadania europea, com va posar de manifest la impossibilitat de ratificar una constitució (2004).

Quines són aquestes ciutats? Lovaina, Trieste, Viena, Ginebra, Birmingham, París i Barcelona; però també Sant Petersburg, Iasnàia Poliana i Moscou, a Rússia; Munic, Marburg, Berlín i Lena, a Alemanya. El llibre s'obre amb una presentació i consta de nou capítols desiguals, tant per la seva extensió com per la seva centralitat i estructura, a càrrec de setze autors, la majoria d'ells adscrits al Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona, a l'empara del doctor Conrad Vilanou, director del Grup de Recerca en Pensament Pedagògic i Social (GREPPS) i, al seu torn, de la professora Isabel Vilafranca, investigadora principal del projecte de RecerCaixa «Pensament pedagògic i discursos educatius en la construcció europea». Els resseguirem agrupant-los en tres blocs. En el primer, ens referirem als

capítols més extensos i ambiciosos, dedicats a Alemanya, Lovaina i Rússia. En el segon, repassarem tres capítols que focalitzen la seva anàlisi en el període d'entreguerres: Ginebra, Viena i Birmingham. Deixarem per al final París/França, Trieste i Barcelona, que se situen en un altre horitzó cronològic i temàtic.

Alemanya

La República de Weimar, instaurada el 1919, després que Alemanya fos derrotada a la Primera Guerra Mundial, fou una democràcia avançada però fràgil, que va tenir un final tràgic. L'hi va passar de tot: intents de cops d'estat, assassinats polítics, hiperinflació... i gestació del nazisme, que culminarà amb la victòria electoral de Hitler el 1933. Com mostra la sèrie de televisió *Babylon Berlin* (2017), Berlín era l'any 1929 una ciutat extraordinàriament viva i moderna, que feia bandera de l'exercici de la llibertat en tots els sentits –també el sexual–, però travessada per unes desigualtats extremes i per una violència social creixent. En aquest marc, l'educació s'inscriu en un projecte de reforma social d'ample abast, que contempla també les polítiques laborals, d'habitatge, etc., amb la missió específica de legitimar i consolidar la democràcia parlamentària i de crear una comunitat de ciutadans, units per una cultura i uns ideals comuns. Una escola que ha de ser pública, democràtica i única, és a dir, comuna a totes les classes socials i a un i altre sexe, i que ha d'incorporar l'activisme en sintonia amb el moviment d'Escola Nova. En aquesta Alemanya destaquen quatre pedagogs: Georg Kerschensteiner (1854-1932), Paul Natorp (1854-1924), Eduard Spranger (1882-1963) i Peter Petersen (1884-1952). No els podem posar al mateix sac, però sí que comparteixen una visió de la pedagogia allunyada de la ciència experimental, amb fonaments sòlids com a ciència de l'esperit i de

la cultura, ben arrelada en l'antropologia filosòfica, amb un model de persona ideal a formar, i amb una vocació normativa clarament definida. Una pedagogia que va exercir una enorme influència a Catalunya durant la II República, sobretot a través de les figures senyeres de Joaquim Xirau i Joan Roura-Parella, i unes reformes escolars ben presents en el projecte del Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU).

M'atreviria a afirmar que aquesta és una perspectiva pedagògica que manté encara avui un fil de continuïtat a la Universitat de Barcelona i que es manifesta diàfanament en aquest llibre que ressenyem. Ara parlem d'una pedagogia hermenèutica, interpretativa o cultural, que és més ciència de l'esperit que no pas una estricta ciència experimental, que posa al centre la vida, que busca més la comprensió que l'explicació, que dona importància als contextos, que reivindica la seva filiació filosòfica i ètica, i que té una dimensió profundament humanística i reflexiva.

Lovaina

Lovaina és una ciutat universitària belga, molt a prop de Brussel·les, i va esdevenir un focus molt rellevant per a l'elaboració i difusió d'un catolicisme renovador, allunyat de l'integrisme que aleshores era hegemònic en l'Església catòlica, preocupat per l'allunyament progressiu de la fe cristiana tant dels joves com dels treballadors, i atent als *signes del temps*. De fet, les seves tesis es van avançar al que, uns anys després, oficialitzaria el Concili Vaticà II (1962-1965). Aquesta posada al dia del pensament cristià va comptar amb dues figures cabdals: Désiré-Joseph Mercier (1851-1926), cardenal de Malines, i el sacerdot Joseph Cardijn (1882-1967). Mercier és qui va marcar el camí que van prendre la Uni-

versitat i l'església belga; Cardijn va endegar un projecte d'educació social dels treballadors d'enorme solidesa.

Lovaina comptava, des de 1923, amb una Escola de Pedagogia. Sobre la base de la filosofia escolàstica, propugnava una pedagogia integral, que contemplés totes les dimensions de l'ésser humà, també la transcendent, que integrés els avenços de la ciència i de la modernitat, i que podríem sintetitzar en la voluntat d'educar el caràcter de les persones per fer front amb autonomia i conviccions sòlides als reptes de la vida personal i social. En sintonia amb algun dels discursos actuals del papa Francesc, Lovaina feia una aposta per a un catolicisme social, aquell que rebutja tant el capitalisme salvatge com el col·lectivisme soviètic, per situar-se en un punt intermedi que, tot i reconèixer la profunditat de les desigualtats socials, aspira a l'harmonia i la convivència social.

Cardijn és el fundador de la JOC (Jovenut Obrera Catòlica), reconeguda pel Vaticà l'any 1925, un projecte de mobilització i formació dels joves treballadors i un referent pedagògic de primer ordre, operativitzat en el seu mètode de revisió de vida, que consta de tres passos: veure, jutjar i actuar. L'objectiu d'aquest moviment d'educació popular era, semblaria obvi, recristianitzar un jovent que vivia d'esquenes a l'Església, però era també formar el seu caràcter, és a dir, ensenyar-lo a analitzar els fets i les situacions, a no quedar-se en els aspectes més superficials, sinó a posar més a fons, a reflexionar amb independència i a partir d'uns principis sòlids, a assumir la responsabilitat de les pròpies decisions i actes, i a passar a l'acció. Una educació militant contra la indiferència i el materialisme, i a favor d'una vida exemplar i compromesa tant del punt de vista cívic com moral.

La filosofia i la pedagogia de Lovaina i l'acció de la JOC van tenir una rellevància gran a la Catalunya de la dictadura. A través de les parròquies, d'algunes congregacions religioses i de l'HOAC (Hermandad Obrera de Acción Católica), el catolicisme progressista va assumir amb decisió la tasca de formar joves i treballadors en la llibertat, la moralitat i el compromís polític. Molts dirigents i militants dels partits democràtics catalans es van fer grans en aquest ambient i, en l'àmbit laboral, tant les Comissions Obreres com la USO (Unió Sindical Obrera) es van alimentar de treballadors conscienciats a l'empara de l'Església. Aquesta tasca educadora es va fer també a través de les publicacions. Darrera d'editorials com Estela (1957), Nova Terra (1958) o ZYX (1963) hi trobaríem cristians progressistes, que van fer un esforç significatiu per editar llibres sobre la doctrina social de l'Església, sobre l'anarquisme i sobre el diàleg cristiano-marxista, i que van portar també a les llibreries molts textos sobre pedagogia i educació, en una línia pedagògicament renovadora i políticament democràtica.

Rússia

El capítol dedicat a Rússia és el més extens de tot el llibre i té un objectiu primordial: mostrar i demostrar que Rússia (inclosa Ucraïna, en aquest cas) forma part culturalment i pedagògicament d'Europa. Ho fa presentant un fons ideològic i cultural dicotòmic: Sant Petersburg, que encarnaria la pulsio modernitzadora, il·lustrada, urbana, occidentalista, que alhora és l'escenari de la revolució soviètica; i Moscou, que encarnaria la pulsio tradicionalista, eslavista, religiosa i mística, vinculada a la terra i a la vida del *mujik*, l'essència de l'ànima russa, propera a l'església ortodoxa i oposada a la modernització occidental. Un transfons que ajuda a entendre també la Rússia actual de Vladimir Putin...

Els autors d'aquest capítol fixen la seva atenció en el pensament i el llegat de Lev Tolstoi (1828-1910). És sabut que a mitjan de la seva vida va experimentar un canvi radical i es va convertir en una mena de sant laic, envoltat de seguidors fidels. Va predicar i practicar l'amor cristià, un retorn a la natura i a la vida senzilla del camperol, la llibertat individual, a les antípodes de la racionalització, la tecnificació, l'experimentalisme i el positivisme, i la no violència com a forma de lluita. Dins de la seva propietat de lasnàia Poliana va fundar una escola que acollia els fills dels que hi treballaven. Per dir-ho ras i curt, era una escola rousseauiana, vinculada a la natura i que propiciava un ambient agradable i estimulador, on els alumnes se sentien lliures i estimats, on tenia molta més importància la formació espiritual i moral, la vida i els sentiments, que no pas la instrucció i els coneixements. No és d'estranyar que, encara avui, l'escola de Tolstoi sigui reivindicada pel moviment llibertari i per la pedagogia antiautoritària...

També esmenten la política i la pedagogia soviètica de després de 1917, emfasitzant el paper d'Anatoli Lunacharski (1875-1933) en l'alfabetització de la població, la promoció de la cultura proletària, l'exaltació de la ciència, la negació de la transcendència i la forja de l'*home nou*. Però ens estranya l'absència, en aquest relat, d'Anton Makarenko (1888-1939), el gran pedagog ucraïnès.

Ginebra, Viena, Birmingham

Ginebra no podia faltar en aquest llistat de ciutats pedagògiques europees. Parlar de Ginebra vol dir fer-ho de Rousseau (1712-1778), de Claparède (1873-1940), de Bovet (1878-1965), de Ferrière (1879-1960), de Piaget (1896-1980); de l'Institut Rousseau, fundat el 1912, i del *Bureau International d'Éducation*, de 1925. La gran aportació de

Ginebra és el seu esperit democràtic i republicà, internacionalista i pacifista; la ciutat del rigorista Calví, convertida en emblema de la llibertat religiosa i política, acollidora d'exiliats de nacionalitats i ideologies disperses, encara avui com és prou sabut. Ginebra es va convertir en la capital del moviment d'Escola Nova i de la pedagogia experimental, vinculada tant a la biologia com a la psicologia, una alternativa creïble i sòlida a la pedagogia perenne i a l'hermenèutica, que ha esdevingut hegemònica després de la II Guerra Mundial.

La Viena republicana d'entreguerres recorda, per bé i per mal, la República de Weimar alemanya. Després de l'enfonsament i esquarterament de l'Imperi austrohongarès, hi va haver un intent sistemàtic de dur a terme una profunda reforma social, que tenia en l'urbanisme i la política d'habitatge un dels seus pilars fonamentals (de fet, encara avui la situació de l'habitatge a Viena es veu com l'horitzó ideal a atènyer a casa nostra). Un segon pilar pivotava entorn de la reforma educativa, liderada pel mestre i polític socialista Otto Gloeckel (1874-1935). En un ambient marcat per l'autoritarisme i l'antisemitisme, el seu projecte tenia tres eixos fonamentals: l'impuls a l'educació infantil des dels tres anys i la implantació d'una escola única fins als catorze; l'adscripció als mètodes del moviment d'Escola Nova: educació activa, protagonisme dels aprenents, vinculació al territori més proper i un currículum integrat; i una finalitat explícita: convertir els vienesos en ciutadans lliures, sobirans i demòcrates. És prou sabut que, desgraciadament, la República va acabar caient en mans del nazisme... Potser ho és menys que la seva reforma educativa va inspirar la política educativa de la II República espanyola, com es pot llegir en els escrits de Lorenzo Luzuriaga, Rodolfo Llopis o Concepción Sainz-Amor.

A finals del segle XIX i començaments del XX, una de les ciutats més industrialitzades de la Gran Bretanya, Birmingham, va planificar tot un seguit de parcs urbans amb una voluntat educativa/controladora explícita, adreçada a la població treballadora, que vivia en unes condicions ambientals i vitals deplorables. Des d'aquesta òptica, bé ho podríem considerar un precedent interessant del programa actual de *ciutats educadores*. Es van idear com uns espais naturals domesticats i ordenats en contraposició a les fàbriques i els seus efectes nocius; com a llocs plaents i agradables on poder dur a terme activitats de caire artístic o esportiu, o poder passejar sense presses; i com el marc més idoni per celebrar-hi esdeveniments massius de tipus social, cultural o polític.

París/França, Trieste, Barcelona...

En el capítol dedicat més a França que a París es parla de dos projectes que sintonitzarien amb el canvi cultural que va suposar el maig del 68. Són experiències ver-taderament contraculturals, que es fan presents en els marges del sistema, invisibilitzades. Parlen de la vulnerabilitat, de les persones amb discapacitat, amb una mirada inclusiva i humanitzadora. Són obra de dos pedagogs encara molt desconeguts a casa nostra: Fernand Deligny (1913-1996) i Jean Vanier (1928-2019), que reclamen que ens acostem a les persones amb alguna discapacitat des d'una perspectiva global i multidimensional i no pas percebent-les només o prioritàriament des del dèficit, des d'aproximacions biomèdiques o psicosocials, aparentment neutres, però que acaben classificant i estigmatitzant. Fan bandera de la pedagogia de la cura –en temps de pandèmia, amb més urgència que mai. Com diu Vanier, «tots ho som de debils, tots som persones necessitades, i és quan reconeixem les

nostres debilitats que podem demanar ajuda, que podem treballar junts».

La desventurada història de la ciutat de Trieste (germànica, italiana, eslovena) ens és presentada com una anticipació, com una metàfora, del que podria passar en un futur no massa llunyà a Europa. Una ciutat postmoderna, artificial, fràgil, adaptable, que ha renunciat a la seva tradició, als seus referents, i que ha obert la veda «de les postveritats o directament de les mentides», de la impunitat, de l'ambigüitat, enllà dels fets. Els autors ho expliquen a partir de la literatura, dels relats de Claudio Magris i de Dasa Drndić, però també podrien fer-ho resseguint Boris Pahor. I n'extreuen una lliçó per a la pedagogia que es fa avui dia: la pedagogia és també narració, afirmen i, com a tal, necessita vivificar la tradició, vincular-se a uns referents, oferir un projecte coherent i transitable, i dotar-ho tot plegat de sentit i significació.

El llibre es tanca amb el capítol dedicat a la Barcelona postolímpica, una ciutat on, potser, ja es comença a fer realitat la metàfora triestina. Aquí el fil conductor no és la literatura, sinó el cinema, tanmateix un altre tipus de narració: la pel·lícula de José Luis Guerín, *En construcción* (2001), que documenta ficcionalment o ficciona documentalment els canvis urbanístics i socials que es van donar a Barcelona arran dels Jocs Olímpics de 1992. Si les ciutats, argumenten els autors, van fer possible la vida civilitzada gràcies a la seguretat i als condicionants que oferien les muralles, quan aquestes muralles s'han derruït, aquesta seguretat s'ha esvaït i ha estat substituïda per la incertesa, el desconcert i l'ambigüitat. Perquè, en aquest territori obert i desprotegit, són moltes les veus que es fan sentir i es fa difícil destriar la realitats de la fantasia. I acaben amb una mena de profecia: En aquestes circumstàncies, «s'imposa

una pedagogia de cicles repetitius de demolició i reconstrucció consecutives, una pedagogia que anirà recollint les restes de les velles utopies d'alliberament i progrés, dels grans relats que anticipaven futurs nets i radiants».

Ciudades pedagógicas europeas és un llibre per aprendre del passat i per comprendre i llegir amb més coneixement i rigor les polítiques educatives i les pedagogies que es fan avui dia a casa nostra. Es fixa molt especialment en un període crític d'Europa, entre la Primera i la Segona Guerra Mundial, que va veure néixer la Rússia comunista, la Itàlia feixista i l'Alemanya nazi, però que va experimentar també democràcies valentes com ho van ser la República de Weimar o la Segona República espanyola, i va viure situacions tan contrastades com el anomenats *feliços vint* o el crack del 29. Un període que sovint s'ha comparat amb els temps actuals, caracteritzats per la crisi de la Modernitat i l'emergència d'uns temps postmoderns o líquids, i per les successives crisis econòmiques, propiciades per un neoliberalisme rampant, que ha fet més grans i evidents les enormes desigualtats tant a nivell planetari com dins de cada estat, nació o ciutat. Temps de desconcert, d'incerteses, marcats també per les tecnologies digitals que han fet més difícil destriar la realitat de la ficció, la virtualitat de la fisicitat.

D'aquesta crisi en participa també la Unió Europea que, si bé ha començat a actuar en l'àmbit educatiu, no ho ha pas fet en la línia de construir una nova ciutadania europea, basada en els drets humans, la convivència pacífica i el respecte per les minories, sinó en la de mercantilitzar i racionalitzar l'educació que és el que, en la pràctica, s'ha esdevingut arran del Pla Bolonya o de la substitució d'uns objectius i sabers nuclears per unes competències bàsiques. No està tot perdut, però: hi ha uns corrents de fons, potser les restes

d'aquelles velles utopies, que no han pas desaparegut i que poden ser una alternativa creïble a tanta insensatesa i superficialitat.

És una mica el que escrivia, fa ja uns quants anys, Conrad Vilanou: «El panorama es presenta obert i, malgrat tots els destrets, es detecten espurnes per a l'esperança... El retorn a la reflexió antropològica que viu l'educació en aquests últims anys permet pensar que la pedagogia pot tornar a jugar un paper important en una cultura que no es pot trobar satisfeta amb el nihilisme provocat per una raó tecnològica i instrumental que vol arrabassar el sentit de les coses i, per tant, de la formació humana... Probablement és oportú apuntar que la Il·lustració –aquell projecte modern que va fer néixer la pedagogia– encara no resta clausurat» («La Pedagogia al deixant del segle XX». *Temps d'Educació*, 24, p. 13-60).